

RUKOPISI *REGUM DELMATIÆ ATQUE CROATIÆ GESTA*

Neven Jovanović

UDK: 821.124(497.5)09 Marulić, M-97
94(497.5)»15«
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet
Zagreb
neven.jovanovic@ffzg.hr

Kratak tekst *Regum Delmatie atque Croatiae gesta* (RDCG), Marulićev prijevod tzv. hrvatske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina*, bio je malne stoljeće i pol – od nastanka (1510) pa do pojave djela Ivana Lučića *De regno Croatiae et Dalmatiae libri sex* (prvo izdanje 1666) – smatran jednim od temeljnih narativnih izvora hrvatske historiografije, a i nakon Lučićeve kritike zadržao je određenu važnost. Zato su RDCG i očuvana u nizu rukopisnih prijepisa. Danas ih je poznato devet (uz jedan djelomični), što čini ovo djelo najčešće prepisivanim Marulićevim tekstom.¹

Rukopisi RDCG do danas nisu vrednovani, nije provedena njihova filološka *recensio*. Tek je Branimir Glavičić upozorio na ključno razlikovno obilježje predaje teksta: neki od prijepisa sadrže tzv. »epizodu s Palušom«, drugi je ispuštaju.²

Priređujući za *Sabrana djela Marka Marulića* kritičko izdanje RDCG, proveli smo kolaciju svih dostupnih rukopisa, tiskanih izdanja i parafraza ovoga teksta, te izradili, po kriteriju »epizode s Palušom« i nekoliko drugih manjih razlika, *stemma codicum* – »rodoslovno stablo« inačica Marulićeva djela. To ćemo »rodoslovno stablo« ovdje predstaviti. Na kraju rada skicirat ćemo i mogućnosti kulturno-povijesne interpretacije skupa prijepisa RDCG.

¹ Usput, na drugom je mjestu po prepisivanosti još jedan Marulićev starinarski rad – *In epigrammata priscorum commentarius*, s osam poznatih rukopisa.

² Dosad najcjelovitiji pregled rukopisa RDCG, mada s nešto nepouzdatih podataka, dao je Ferdo Šišić, u Ferdo Šišić (ur.), Mauro Orbini, Marko Marulić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd 1928. Glavičićevo upozorenje vidi u Branimir Glavičić, »Je li Marulić izostavio epizodu s Palušom?«, *Colloquia Maruliana* VI, Split: Književni krug, 1997, s. 87-91.

1 Prijepisi RDCG

Deset danas poznatih prijepisa RDCG jesu, približno kronološkim redom:

Codex Recanati (R) Venecija, Biblioteca Giustiniani Recanati, signatura Class. VI 865, Cod. XII. Kodeks s djelima različita sadržaja (miscellanea). Pisar je Gian Giacomo Bertolotti iz Parme (1460 – nakon 1530). RDCG se nalazi na ff. 25v-33, kao *Regum Delmatie atque Croatiae gesta a Marco Marulo, Spalatensi patritio, Latinitate donata (Junačka djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, latinštinom obdarena po Marku Marulu, splitskom patriciju)*. Sudeći i po rukopisu, i po navedenim podacima o Bertolottiju, ovo bi mogao biti najstariji sačuvani prijepis RDCG.³

Codex Ambrosianus (A) Milano, Biblioteca Ambrosiana, S. 98 sup., fondo Gian Vincenzo Pinelli, misc. saeculi XVI, ff. 296-304v; tekst je ovdje naslovljen *De gestis regum Dalmatiae et Croatiae (O junačkim djelima kraljeva Dalmacije i Hrvatske)*.⁴

Codex Vaticanus (V) Vatikan, Bibliotheca apostolica Vaticana (Codex MS Slavonicus) Vat. lat. 7019. Pisar je Splićanin Petar Cindro.⁵ RDCG na s. 97-116. Povjesničar Ivan Lučić dodao je obilne marginalne bilješke i sam – iz nekog drugog prijepisa – dopunio tekst na ff. 88r-89v, od *diruta ac desolata*

³ Gian Giacomo Bertolotti (Bartholotus, Bortolotto), ugledan i obrazovan liječnik (njegov je pacijent i prijatelj bio i Ticijan, koji ga je i portretirao), potječe iz liječničke obitelji. Zabilježen je kao student filozofije i medicine u Bologni 1491; nešto kasnije, 1494. i 1497. studira u Ferrari. Bertolottijev kratak pregled povijesti medicine, *De antiquitate medicinae* sačuvan je u rukopisu (Vat. lat. 5376) zajedno sa spisom o prirodni demoni iz 1498. Iste je godine Bertolotti preveo i Cebetovu *Tablicu* (neizdani rukopis u Marciani, Misc. lat. XIV, 123). U rujnu 1501. Bertolotti se nalazi u Veneciji; na mletačkim triremama služi kao kirurg 1505. i 1507. a 1511. i 1512. prior je mletačkog liječničkog kolegija (Collegio dei medici fisici). 1520. napisao je *Tractatus complexionum* (usp. *Dizionario biografico degli Italiani*, IX, 1967, 618-619).

⁴ F. Š i š i ć, n. dj, s. 158. Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601), vlasnik jedne od najbogatijih privatnih knjižnica u Italiji druge polovine XVI. st. Usp. Marcella G r e n d l e r, »A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601)«, *Renaissance Quarterly*, sv. 33, br. 3 (jesen, 1980), s. 386-416.

⁵ Petar Cindro, paleograf i filolog, sin je Agostina, a brat Nikole (u. 1596) i Agostina (u. 1631); potonji se spominje kao Lučićev prijatelj i suradnik. Cindro je, uz RDCG, prepisao i srednjovjekovne kronike Tome Arhidakona (učinio je to, prema Farlatiju, 1599; taj je Cindrov prijepis dalje prepisivao Ivan Lučić, kao dvadesetogodišnjak, od 8. siječnja do 23. srpnja 1630) te Mihe Madijeva i Marina a Ctheisa – sve tekstove koje je Lučić 1666. objavio kao *Rerum Dalmaticarum scriptores*. Sam Lučić o Cindrovu prijepisu Tome Arhidakona kaže *manu... viri doctissimi et accuratissimi exaratum, qui erroresque orthographiae correxit* (»izrađen rukom vrlo učena i savjesna čovjeka koji je ispravio i pravopisne pogreške«). Sudbinu Cindrova arhiva skicira Hrvoje M o r o v i ć, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, Zagreb 1971, s. 96-97: neke su srednjovjekovne isprave koje je Cindro bio prikupio završile kao pomagala u dječjoj igri, neke su u Kaptolskom arhivu u Splitu, a tek je neke 1894. dospio objaviti don Frane Bulić.

instaurarent do inditum est Sfetolicus (par. 7-8), te od f. 91r *partiti sunt, arbitrio tamen* (par. 12) pa do kraja.⁶ Prijepis je nastao prije 27. siječnja 1638.⁷

Codex Vaticanus secundus (L) Vatikan, Bibliotheca apostolica Vaticana, Vat. lat. 6958. misc. XVII. Kodeks iz XVII. st. (prije 1666), pisali su ga Ivan Lučić i njegovi pisari; RDCG je na ff. 126-133v. Ovo je očito čistopis – vjerojatno namijenjen vatikanskoj cenzuri – za Lučićeve *Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi*, zbirku komentiranih izvora koji su dopuna uz *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (prvo izdanje: Frankfurt, apud Joannem Blaeu, 1666).⁸

Codex Belgradensis (B) Beograd, Narodna biblioteka Srbije, R 570, nastao oko 1648-1649, ff. 36-47v. Tekst nosi naslov *Regum Dalmatiae, et Croatiae historia una cum Salonarum desolatione (Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske, zajedno s propašću Salone)*, izostavlja Marulićevo posvetno pismo, ali ispod naslova donosi bilješku: *Quam Dimneta filius Nicolai Papalich in Polijca in domo Marcouich caractere, ac lingua Illyrica in libro quodam peruetusto scriptam anno Domini 1500, die 22 Octobris reperit: Marcus uero Marulus Spalatensis Latinam reddidit.* – »Koju je Dimneta, sin Nikole Papalića, našao dne 22. listopada 1500. u Poljicima, u kući Markovića, zapisanu slovom i jezikom ilirskim, u nekoj prastaroj knjizi, a Marko je Marulić Splitski preveo na latinski.«⁹

Codex Iadertinus (I) Zadar, Znanstvena knjižnica, 15820/Ms. 377 cart. misc. XVII. RDCG na s. 1-36, slijede *Notae J. Lucii (Bilješke I. Lučića)* i *Appologia o diffusa d' Alessandro Gazzari a favor del Comentariolo... contro le note del Dr. Lucio Taurino (Apologija ili obrana Alessandra Gazzarija, u korist kratke kronike... protiv bilježaka dr. Lučića, Trogirana)*. Pisar je ovog kodeksa

⁶ Usp. kritičko izdanje RDCG u ovom svesku *Colloquia Maruliana*.

⁷ Datacija prema zabilješci Ivana Lučića u samom rukopisu, koju je prvi, čini se, pročitao Ivan Črnčić. Črnčićev »Pripomenak«, pretiskan u F. Š i š i ć, n. dj, s. 272, bilj. 2, kaže: *Regum Dalmatiae et Croatiae Gesta, a Marco Marulo Spalatensi patritio latinitate donata, a Joanne Lucio ex alio exemplari supleta (ali pod ovom je prvanja: »exscripta«) ad Petri Cindri exemplar, prout character (prvanja: »scriptura«) eius indicat. Anno Domini MDCXXXVIII, die XXVII Januarii.* – »Djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, latinštinom obdarena po Marku Maruliću, splitskom patriciju, po Ivanu Lučiću dopunjena (prepravljeno iz: prepisana) iz drugog primjerka uz primjerak Petra Cindra, kao što se vidi po ruci (prepravljeno iz: pismu). Godine Gospodnje 1638, dne 27. siječnja.«

⁸ Opis ovog kodeksa u Miroslav K u r e l a c, »Lučićev autograf djela 'De Regno Dalmatiae et Croatiae' u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi«, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 1969, 6, s. 155-168, osobito s. 156. Lučićevo tiskano izdanje u *Rerum Dalmaticarum scriptores* postalo je »standardan tekst« RDCG sve do Šišića.

⁹ Prvi opis ovog kodeksa donio je Miroslav Kurelac (Miroslav K u r e l a c, »Nepoznati rukopis 'Ljetopisa Popa Dukljanina'«, *Historijski zbornik*, 21-22 (1968-69), 562, i Miroslav K u r e l a c, »An unknown manuscript of the Annals of Presbyter Dukljanin«, *Bulletin scientifique*, Section B, 1970, 6, s. 113-114).

Aleksandar Gazarović, koji je prepisao RDCG iz Lučićeva izdanja, što znači da je kodeks nastao između 1666. i 1706.¹⁰

Codex Zagradiensis (Z) Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3254; kodeks iz XVIII. st; u rukopisu koji sadrži *Miscellanea historiam Bosniae et Croatiae attinentia* (različite zapise koji se tiču povijesti Bosne i Hrvatske) RDCG je na s. 29-39, pod naslovom *Cronica Rerum siue Regum Illiriję* (Kronika događaja, odnosno kraljeva Ilirije).¹¹

Codex Marcianus (M) Venecija, Biblioteca Marciana, Cod. It XI. 246 (6806) – svezak br. 36, Bibliotheca codicum manuscriptorum Monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Muranum, ff. 1-8. Djelo ovdje nosi naslov *Marullo M. Chronicon Slauum latine translatum a Domenico Papali (Marulić, M. Slavenska kronika, na latinski prevedena po Dmini Papaliću)*.

Codex Camaldolensis (C) Camaldoli, Archivio del Sacro Eremo, 1116. cart. misc. saeculi XVIII; RDCG na ff. 53-64. Dobro očuvan kodeks različita sadržaja, koji, kao i M, potječe iz mletačkoga samostana S. Michele di Murano. RDCG nosi naslov *De rebus gestis Croatiae Delmatiaeque regum ab anno DXXXIII usque ad an. MLXXXIII idiomate Delmatico ab anonymo perantiquo auctore compositum et a M. Marulo latine reditum comentarium (Zapis o junačkim djelima kraljeva Hrvatske i Dalmacije od godine 534. do g. 1074, sastavljen delmatskim govorom po anonimnom prastarom autoru, a po M. Maruliću preveden na latinski)*.

Codex Vindobonensis (W) cod. Ser. n. 4498, 219 ff. Druga pol. XVIII. st, iz Dubrovnika (kupljeno 1906. od Vicka Adamovića). Kurziva. Stara signatura »34«, na poleđini natpis »Zibaldone storico«. Stara signatura dvorske biblioteke: Suppl. 4498. Sadrži latinske i talijanske tekstove o povijesti Dubrovnika i dubrovačke književnosti. Među ekscerptima iz Lučićeva *De regno* kodeks donosi prijepis Marulićeva posvetnog pisma Papaliću s početka RDCG, uz sljedeću bilješku: *Post Presbiteri Diocleatis Historiam sequuntur Regum Dalmatię et Croatię Gesta a Marco Marulo Spalatensi Patricio Latinitate donata; ex quibus nihil escriptsimus præter sequentem Epistolam.* (»Nakon *Kronike Popa Dukljanina* slijede *Junačka djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, koje je Marko Marulić prenio u latinštinu*; odande nismo prepisali ništa osim sljedećeg pisma.«)

¹⁰ Aleksandar Gazarović (Alessandro Gazzari, Vis, 1637-1706), pripadnik gornjeg sloja hvarskoga plemstva, povjesničar grada i otoka Hvara i Visa, pisao na talijanskom, djela ostavio u rukopisu; usp. L[ovorka] Č o [r a l i ć], »Gazarović, Aleksandar«, *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 4: E-Gm, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1998.

¹¹ Usp. Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1991-2000, s. 107-108. Irena Galić Bešker, knjižničarka Zbirke rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, u privatnom priopćenju (15. prosinca 2008) javlja da nije uspjela naći nikakve podatke o provenijenciji kodeksa Z: »na predlošku nema ničega: ni podataka o bivšem vlasniku, a ni pečata, teško je bilo što pretpostaviti. Pogledala sam i u inventarnu knjigu, no tamo nema nikakvih podataka o porijeklu rukopisa [...] rukopis je u našem fondu sasvim sigurno već jako dugo, na što upućuju dvije stare signature vezane uz smještaj knjiga na policama.«

Prijepisi M i C – to su, po svemu sudeći, baš oni koji su, prema G. B. Mittarelliju, nekoć bili u knjižnici samostana S. Michele di Murano¹² (C na hrptu uveza nosi i Mittarellijevu signaturu) – imali su isti predložak. Vidi se to na kraju RDCG, gdje oba dodaju identičan popis kraljeva Bosne (*Reges Bosnae*) i identičnu bilješku: »Tratto da un MS., che fù già di Francesco Melchiori di Oderzo«. Budući da je književnik Francesco Melchiori iz Oderza (Treviso) živio 1528-1590. (otprilike kada i spomenuti Gian Vincenzo Pinelli), rukopisni predložak M i C mogao je nastati približno istovremeno s kodeksom A. Kolacija, međutim, pokazuje da A nije predložak M i C – radi se, dakle, o još jednom, danas izgubljenom, svjedoku predaje.

F. Šišić, n. dj, s. 158, spominje još i rukopis koji ima »universitetska biblioteka u Padovi« (*»Gesta regum Croatiae et Dalmatiae a Marco Marulo*, nekoć svojina biblioteke fratrum S. Ursulae Patavii),¹³ te »Biblioteca Vallicelliana u Rimu«; međutim, u navedenim knjižnicama ta dva rukopisa nismo uspjeli naći.¹⁴

Osebujan su rukopisni izvor još i kodeksi s prijepisima djela *De rebus Dalmaticis libri octo* Šibenčanina Dinka Zavorovića (oko 1540-1608), budući da je ovaj povjesničar u treću knjigu svoje povijesti Dalmacije praktično *verbatim* uključivao opsežne izvratke RDCG.¹⁵ Zavorović je, dakako, morao imati pristup nekom prijepisu RDCG.

Neizravno je svjedočanstvo o postojanju daljnijega rukopisa i djelo Jurja Rattkaya (1612-1666) *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae...* (1652). Rattkay, naime, u drugoj knjizi ove banologije često i opsežno parafrazira RDCG, no pripisuje je dubrovačkom historičaru Ludoviku

¹² Giovanni Benedetto Mittarelli, *Bibliotheca codicum manuscritorum monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Murianum*, Venetiis 1779; usp. Arsen D u p l a n ċ i ć, »Tragom Carrarinih bilježaka o Maruliću«, *Colloquia Maruliana* IV, Split: Književni krug, 1995, str. 139-155, posebno s. 153-154.

¹³ Izvor Šišićeva podatka svakako je Giuseppe Valentini, *Specimen bibliographicum de Dalmatia et Argo Labeatium*, Venetiis 1842, s. 33, br. 63: »Gesta Regum Croatiae et Dalmatiae scripta a Marco Mauro MDX. Finit sic: hujusque[!] Historiam vernaculo gentis nostrae sermone compositam vidi. Codex ms. chart. in 4. extabat in eadem Biblioth.« [i. e. Bibliotheca Fratrum Conventualium Caenobii S. Ursulae, mille passibus a Patavio, quo injuria temporum diruto...].

¹⁴ F. Šišić, n. dj, govori i o »dva nešto mlađa prepisa« iz »Museo civico Correr u Veneciji«, tvrdeći da su se »nekoć nalazili u episkopskoj biblioteci na ostrvu Murano«. To su očito gorespomenuti kodeksi M i C.

¹⁵ Prema istraživanjima Ive Kurelac, *De rebus Dalmaticis* sačuvano je u sedam rukopisa, od kojih je najstariji i najbolji mletački: Bibliotheca Marciana, Venezia, Cl. X. Cod. XL-3652, saec. XVII (Iva K u r e l a c, *Dinko Zavorović: šibenski humanist i povjesničar*, Šibenik: Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, 2008, s. 84-94). O Zavorovićevoj upotrebi RDCG I. Kurelac održala je na 18. znanstvenom skupu »Colloquium Marulianum« (Split, 20-23. travnja 2008) izlaganje »*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* Marka Marulića u djelu *De rebus Dalmaticis* Dinka Zavorovića«; sažetak izlaganja dostupan je putem internetske adrese <http://www.ffzg.hr/klafil/marulus/2008/04/colloquium-marulianum-xviii-programa.html>.

Crijeviću Tuberonu. To bi moglo značiti da je koristio prijepis RDCG iz kojeg nije bilo vidljivo Marulićevo autorstvo, prijepis – možda dubrovačke provenijencije? – koji nije spominjao Marulićevo ime niti u naslovu, niti u posvetnom pismu. Međutim, takav nije nijedan od rukopisa koji su nam danas dostupni.¹⁶

Napokon, sačuvano je i svjedočanstvo o rukopisu RDCG koji je posjedovao Šibenčanin Ivan Tomko Mrnavić (1580-1637). O tome svjedoči odjeljak s folija 7v sveska zadarske Znanstvene knjižnice pod signaturom MS 1098/I. Taj svezak na početku ima bilješku: *Fratri Raphaelis Levakovitij Croatae Archiepiscopi Acriensis De Lingua Illyrica et alia Collectanea (Fra Rafael Levaković, Hrvat, nadbiskup ohridski, O ilirskom jeziku i druga prikupljena građa; Rafael Levaković, rođen u Jastrebarskom 1597, umro je u Zadru 1649.)*. Odjeljak o RDCG glasi ovako:

Marullus manuscriptum libellum vernaculo sermone reges aliquot Dalmaticos continentem latinum redditum morte praeventus non potuit evulgare; cuius authographum mihi videre et evolvere datum fuit apud Dominum Ioanem Tomcum Mrnavicum, virum de Illyrica natione benemeritum.

Marulić je umro prerano da bi uspio objaviti latinski prijevod rukopisne knjižice koja u narodnom jeziku govori o nekoliko dalmatinskih kraljeva; autograf tog djela imao sam mogućnost vidjeti i listati kod g. Ivana Tomka Mrnavića, zaslužnoga za ilirsku naciju.

Imaju li ova tri danas nepoznata kodeksa – Mrnavićev, Rattkayev i Zavorovićev – kakve međusobne veze, zasad nismo u mogućnosti provjeriti. U daljnjem ćemo tekstu ipak iznijeti neke spekulacije o tome.

2 Filološko vrednovanje rukopisa

Predaja teksta RDCG ostavila je, prema danas poznatim podacima, trinaest relevantnih svjedoka: osam rukopisa, tri tiskana izdanja, te Zavorovićevu i Rattkayevu parafrazu.¹⁷ Kolacija ovih svjedoka zabilježila je na nekih 4500 riječi

¹⁶ O Rattkayu i RDCG v. F. Š i š i ć, n. dj, s. 159. Rattkay o svome izvoru kaže ovako: *Ita Ludovicus Tubero, qui quamvis plures etiam de rebus Hungaricis scripserit libros, Francofurti postea post mortem eius anno millesimo, sexcentesimo tertio, teste Istuanffio in annotationibus manu scriptis, editos, hunc tamen de rebus his Illyricis nulla aetas impressum vidit* – »Tako i Ludovik Tuberon; mada je napisao i više knjiga o ugarskim zbivanjima, tiskanih kasnije, po njegovoj smrti, u Frankfurtu, godine 1603, kako svjedoči Istvánffy u rukopisnim bilješkama, ipak ova knjiga o ovim ilirskim događajima nikad nije bila objavljena« (Juraj [Georgius] R a t t k a y, *Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatie, Croatiae & Sclavoniae: inchoata ab origine sua & usque ad praesentem annum M. DC. LII. deducta* (pretisak), Biblioteka Hrvatska povjesnica, knj. 3. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2000, s. 38).

¹⁷ Rukopisi I i W, kao prijepisi Lučićeva izdanja bez ikakvih izmjena i ispravaka, nisu tekstološki relevantni.

– dvadesetak kartica – Marulićeva teksta oko 1300 mjesta na kojima se javljaju varijante, s nekih 3000 različitih čitanja.¹⁸

Kakve veze i odnose svjedoka predaje otkrivaju ta različita čitanja? Kako bi izgledalo »rodoslovno stablo« predaje RDCG?

Središnje mjesto ovoga stabla pripada Lučićevu knjižnom izdanju. Ono je postalo »vulgatom« – fiksiralo je Marulićev tekst, čineći ga ujedno dostupnim u velikom broju (identičnih!) primjeraka – za daljnje karike predaje sve do Šišića.¹⁹ Za slog Lučićeve knjige neposredan je predložak bio rukopis L (ili neki sličan čistopis), nastao na osnovi V, Cindrova prijepisa RDCG.²⁰

Putove predaje prije Lučića i Cindra otkriva prvenstveno »epizoda s Palušom«. Ovaj dio pripovijesti o Tehomilu, pouzdaniku ugarskoga kneza Udislava, koji objašnjava motive Tehomilova otpadništva od Udislava, bio je – vjerojatno previdom – izostavljen iz V (ili njegovih predložaka), te nije ušao u Lučićevo izdanje, pa stoga ni u »standardni tekst« Marulićeva prijevoda.²¹ Međutim, kako je uočio i pokazao Glavičić, milanski, ambrozijanski prijepis RDCG (A) na fol. 302r-302v *donosi* epizodu s Palušom, i to uz ona sitna literarna preoblikovanja karakteristična i za ostatak Marulićeva prijevoda.

¹⁸ Pri kolaciji bilježili smo i »značajne« varijante – one koje mijenjaju značenja riječi – i one »beznačajne« – npr. u pravopisu ili redu riječi – koje bi mogle čuvati autorove karakteristične postupke; ipak, nismo bilježili varijacije na razini velikih i malih slova, interpunkcije, te bilježenja latinskoga e-diftonga ili razlikovanja *i* i *j*, *u* i *v*. Potpuna kolacija trinaest svjedoka dostupna je na <http://mudrac.ffzg.hr/~njovanov/vm/samples/regcro.xml>.

¹⁹ Lučićev je tekst preuzet i u Schwandtnerovu izdanju (Joannes Georgius Schwan d t n e r, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Vindobonae 1746-1748.sv. III, s. 511-524); Schwandtner tekst uredničkim zahvatom dijeli na trinaest poglavlja, te dodaje bilješke o odstupanjima od *Kronike popa Dukljanina*.

²⁰ Podsjećam da je, po Lučićevoj izjavi, dijelove koji su u Cindrovu prijepisu nedostajali dopunio trogirski povjesničar sam, iz drugog izvora. Ne znamo, međutim, je li prepisivao iz Cindrova predloška ili iz nekog trećeg prijepisa.

²¹ Treba napomenuti da je Lučić, unoseći svoje bilješke na margine samog V, bio primijetio da nešto u tekstu nije u redu, budući da pri vrhu f. 93 (u dijelu koji je, inače, prepisivao sam Lučić) – tamo gdje se, zbog ispuštanja epizode s Palušom, Tehomil, za čitatelja posve iznenadno i neobjašnjivo, nađe usred neke bitke – stoji marginalna bilješka *Ista videntur praepostere esse dicta*, »Čini se da je ovo rečeno naopako«. Tiskano Lučićevo izdanje RDCG u bilješci 27 (Ivan Lučić, *Ioannis Lucii De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelaedami: Apud Ioannem Blaeu, 1668, s. 446) – koja dolazi nešto nakon ispuštene epizode – kaže ovako: *Abhinc discrepare incipit hic textus a Diocleate, nam hic omissis iis, quae refert Diocleas de Tyhomilo in Rassa se magnum Zupanum vocante, et caeteris Banis dominantibus in suis regionibus, reversionem tantum Radoslavi refert, quem Diocleas Romae mortuum, et sepultum tradit [...]: ex quo cognoscitur originale utrorumque fuisse idem, nisi, ubi ab exscriptoribus aliqua mutata, vel omissa fuerunt* – »Oдавде се овај текст почиње разликовати од Дуклјанина; овај испушта оно што Дуклјанин јавља о Тихомилу, који се у Раши прозвao великим жупаном, и о осталим бановима који су владали на својим подручјима; приповијeда само о повратку Рadoslava, за кога Дуклјанин каже да је у Риму умро и ондје покопан [...] одакле се може разумјети да је изворник обoма био исти, осим што су prepisivači ponešto izmijenili ili ispustili.«

Nakon provjere ostalih dostupnih i poznatih svjedoka predaje RDCG, možemo izvijestiti da kodeks A nije jedini koji sadrži Marulićevu verziju epizode s Palušom. Nalazimo je u još četiri rukopisa: R (Bertolottijev), M i C (oba nekoć u samostanu S. Michele di Murano), te Z (u NSK Zagreb). Beogradski kodeks (B) epizodu s Palušom ima, ali je – kako je već uočio i pokazao Glavičić – nadopunja iz trećeg izvora, koji nije latinska redakcija Ljetopisa popa Dukljanina; vjerojatno se radi o nečijem ponovnom prijevodu hrvatskog izvornika.²² Dijelove nadopune o Paluši iz B, pak, nalazimo praktički doslovno u Zavorovićeve *De rebus Dalmaticis*, nastalima svakako prije 1608. Možemo, dakle, pretpostaviti da je B (prepisan, prema Kurelcu, 1648-49, odnosno dosta nakon Zavorovićeve smrti) blizak rukopisu kojim se koristio šibenski povjesničar – i da je nova dopuna epizode s Palušom nastala prije 1608.

Rodoslovno stablo prijenosa Marulićeva teksta RDCG račva se tako, po kriteriju prisutnosti epizode s Palušom (u Marulićevu prijevodu), na dvije grane. Na jednoj su strani, »bez Paluše«, prijepisi potekli iz V ili njegova arhetipa. Ti su prijepisi Lučićev čistopis L (pa onda i I i W, ispisi iz tiskanog Lučićeva djela, a i Šišićevo izdanje iz 1928), B (i njemu sličan Zavorovićeve predložak), te nepoznati rukopis kojim se, smatrajući ga djelom Ludovika Crijevića Tuberoni, služio Rattkay za svoju parafrazu (kod Rattkaya je ispušten i Tehomil, čija je uloga dodijeljena hrvatskom kralju Seislavu, a Udislav je preimenovan u Vida, ali su Marulićeve karakteristične sintagme prenesene doslovno).²³

Na drugoj su strani, »s Palušom«, svi ostali svjedoci. Ovdje upadaju u oči rukopisi stariji od Cindrova: R (čiji je prepisivač, G. G. Bertolotti, tek deset godina mlađi od Marulića) i A (ambrozijanski, iz zbirke G. V. Pinellija, koji je umro 1601).²⁴

²² Tekst epizode u B objavio je B. Glavičić, n. dj, s. 90-91.

²³ J. Rattkay, n. dj, s. 46 (kurzivom ističem formulacije najbliže Marulićevima): »Etenim cum inter venandum feras, cum Principe quodam inter Pannonos potente, dicto Vido, (fuit hic vir nobilis eius familiae, ex qua Vidus similiter dictus, apud Salomonem Regem summi habitus, tempore Diui Ladislai & Geysae Ducum originem traxit) iam antea mutuis intricati odijs obuiam facti fuissent, & nouae repente inter eos, incertum qua de causa exorirentur rixae, Szeislaus Vidum in fugam cum suis coniecit; ac inter persequendum iam hunc, iam illum irrequieta ensis rotatione cedens, ipsum consecutus Vidum inflicto primum vulnere, ex equo deturbat in terram, ruentique imminens caput abscindit.« – »Naime, kad se [Seislav] za lova na divljač susreo s nekim knezom moćnim među Panoncima, po imenu Vid (a to je bio plemić one obitelji iz koje je potekao istoimeni Vid, na visokoj cijeni kod kralja Salomona, u doba vladara sv. Ladislava i Geze) – među njima je već otprije postojala obostrana mržnja – te je umah među njima izbila i nova kavga, ne zna se iz kojeg razloga, Seislav je natjerao Vida s njegovima u bijeg, te je, goneći ih, sijekući sad ovog, sad onog neumornim vitlanjem mača, dostigavši samog Vida, prvo ovoga ranio, potom oborio s konja na zemlju, i nadnijevši se nad paloga odsjekao mu glavu.«

²⁴ Privlačna je – mada zasad neprovjeriva – hipoteza da su rukopisi grane »s Palušom« nastali iz primjerka priređenog pažljivije, za »reprezentaciju«, dok su rukopisi »Cindrove grane« potekli iz nemarnije prepisanog »rezervnog«, ili »domaćeg« primjerka; da je budući arhetip »reprezentativne« grane otputovao »u svijet« – slučajno znamo da je, na primjer, Dmine Papalić, nalaznik hrvatskog izvornika i adresat posvete latinske verzije RDCG, u diplomatskoj misiji boravio u Veneciji travnja 1512, dvije godine nakon nastanka Marulićeva prijevoda (F. Šišić, n. dj, s. 156, 261, prema dnevnicima Marina Sanuda) – dok je »domaći« primjerak ostao u Splitu.

Tezu o dvije grane predaje RDCG podupiru, osim epizode s Palušom, i daljnja različita čitanja prisutna u R, A, Z, M i C, ali izostavljena iz V (i njegovih potomaka), te B. Popis ovih razlika donosimo u tablicama 1 i 2 (v. prilog).

Tablica 1: Važne razlike između dvije skupine rukopisa RDCG (*Dijelove teksta koje smatramo nužnim za razumijevanje, ali čija različita čitanja nismo bilježili, donijeli smo u uglatim zagradama.*)

»s Palušom« (R A Z M C)	»bez Paluše« (V L B)
<i>par. 8</i> sacris deditus Christianęque religionis ualde (religioni maxime A) studiosus	sacris deditus sacręque (sacraque B; sacreque <i>corr. ex</i> Christianęque V) religionis ualde studiosus
<i>par. 11</i> alteri nomen erat Razbiuoius (Rasbinoius M C; Rathiuoius A; ...biuoyus <i>prva polovica riječi nečitka</i> Z)	alteri erat nomen Miliuorus (Mibuorus B; Miliuoius <i>corr. ex</i> Razbiuoius V)
<i>par. 16</i> pauci fuga in tutum (in tutum fuga Z) elapsi sunt. Posthac (Post haec A M C; Post hoc Z)	pauci in fugam tantum elapsi sunt. Post (Posthac B; Post <i>sa znakom pokrate</i> V)
<i>par. 17</i> gens parum ciuilis (parui et uilis A) animi (animę M C)	gens parum ciuilis cum
<i>par. 18</i> irrequieta (irrequiat C) ensis rotatione caedens (ratione cedens M C)	irrequieta ensis ratione (roe L) redens
<i>par. 20</i> [Colomanus] iustitiam pietatęque coluit, mitis, clemens, munificus, modestus	<i>izostavljeno iz V L B!</i>
<i>par. 21</i> Zuonimerus, animi ornamentis ac religione	Zuonimerus, cum ornamentis ac religione
ipsa regis iustitia, quę neminem prorsus inique	ipsa regis iustitia, quę neminem prorsus ab aliquo (nemini B)
tum demum, quicquid communi omni-no consilio (omnium consilio A M C, omnium consilii Z)	cum demum, quicquid communi concilio (consilio B)
<i>par. 22</i> conuentuque habito ad Quinque ecclesias	coniunctimque habito ad Quinque ecclesias
<i>par. 23</i> aliena sequantur imperia, et aut interimantur (interimatur M C) aut aliis et non sibi uincant (seruiant M C), nihil sibi expedire loca illa sancta (etiam A), neque nocere si non liberentur	aliena sequantur imperia, et non sibi expedire loca illa sancta si liberentur,
[isthęc maledictio tam certum euentum habuit ut non ab irato prolatum, quod tunc dixit, crediderim, sed] a uate (animo i <i>prazno mjesto</i> M C) [pręnunciatum]	[isthęc maledictio tam certum euentum habuit ut non ab irato prolatum, quod tunc dixit, crediderim, sed] (<i>prazno mjesto u rukopisima, Šišićeva konjunktura uti est</i>) [pręnunciatum]

Tablica 1 popisuje čitanja u kojima se skupina rukopisa »s Palušom« od one »bez Paluše« razlikuje nedvojbeno. To znači da je, po mojem sudu, vrlo mala mogućnost da različiti prepisivači neovisno jedan o drugome učine neku od ovdje navedenih pogrešaka – npr. da ime kralja »Razbiuoius« svi slučajno zamijene s »Miliuorus«; da svi izostave isti redak teksta, ili iste dijelove perioda; da svi ostave prazninu na istom mjestu.

Zanimljivo je u toj tablici primijetiti kako Cindrov kodeks (V) dvaput donosi čitanja grane »s Palušom« (njima možemo, kao treće, pribrojiti i »Post« sa znakom pokrate na slovu *t*, što bi mogao biti trag čitanja »Posthac«), ali su ta čitanja naknadno ispravljena – je li to trag Lučićeva kolacioniranja s nekim drugim prijepisom, ili ispravljачeva intervencija »iz glave«? Nadalje, primjećujemo kako rukopisi grane »bez Paluše« *dvaput* »animi« zamjenjuju s »cum« – vjerojatno zato što je »animi« u njihovim predlošcima bilo zapisano kraticom koju netko nije uspio razriješiti.

Tablica 2 donosi daljnje razlike između dviju skupina rukopisa. Prema ovima smo oprezniji, jer smatramo da bi takve razlike prepisivači mogli unijeti i neovisno jedni o drugima; podudarnosti bi mogle biti naprosto slučajne. No, ne smatrajući čitanja iz tablice 2 jednoznačnim signalima pripadnosti (kao što su »epizoda o Paluši« i čitanja iz tablice 1), smatramo ih, ipak, *dopunskom* potporom hipotezi o rascjepu predaje na dvije grane.

Tablica 2: Manje razlike između dvije skupine rukopisa RDCG

»s Palušom« (R A Z M C)	»bez Paluše« (V L B)
<i>par. 2</i> Christiano nomini infensissimus (R A M; Christiano nomine infensissime A)	Christiano nomini infestissimus (<i>tako ima i Z!</i>)
<i>par. 4</i> in regionem Sinobugiorum	in regionem Sinbagiorum (V <i>nešto ispravljao</i> , Simbagiorum B)
<i>par. 7</i> Aduenientes (Adeuntes <i>corr. ex</i> Aducentes A) (autem) in campo	Aduenienti autem in campo
immanitate atque sequitia	inhumanitate atque sequitia
episcoporum (epicoporum Z) consecrationibus (sanctificationibus A) sanctificata	ipsorum (ipsarum B) consecrationibus sanctificata
cum bano suę ditionis gentibus (genti Z) ius dicebant (dicebat Z)	cum bano (Bannis B), ut ditionis gentibus ius dicerent (dicebant B)
ut simul cum uno centurione iudicent (ius dicerent Z)	ut simul cum centurione iudicent
quem Latine Rationalem possis dicere	quem Latine Rationale possis dicere
ut funus eius honorarent	ut funus eius honoraretur
<i>par. 8</i> Non multo ante natus (erat A) regi filius	Non multo ante natus ei filius

<i>par. 16</i> qui potestatem nactus	potestatem nactus
<i>par. 17</i> praefectis (praefectisque A) copiarum suarum oblato	praefectis copiarum suarum oblatis (oblato B)
<i>par. 23</i> Id audiens (auditis M C) nequissima Croatorum gens	Id audientes nequissima Croatorum gens
<i>par. 24</i> solis Croati (Croatii A) alienum (alienigenam M C)	Croati alienum

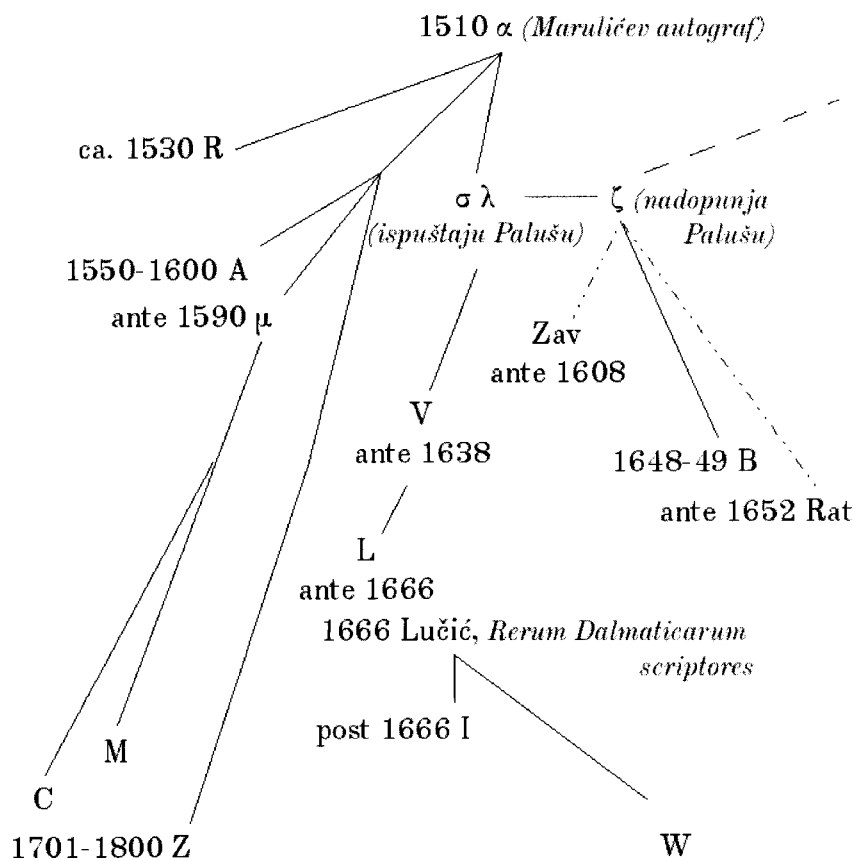
Dodao bih još prilog tezi da kodeksi M i C nisu nastali ni prema jednom nama poznatom rukopisu, tj. da se kodeks u vlasništvu Francesca Melchiorija di Oderzo (v. gore) razlikovao od svih nama poznatih. Kodeksi M i C imaju velik broj *lectiones variantes* (šest ih je, ilustracije radi, navedeno u prilogu 3) u kojima se međusobno podudaraju, ali stoje nasuprot svim ostalim svjedocima. Varijantna su čitanja, pak, takva da je malo vjerojatno da bi podudaranja nastala slučajno.

Tablica 3: *Lectiones variantes*: primjeri mjesta gdje M i C stoje zajedno, nasuprot svim ostalim svjedocima predaje. Sigla Luc označava Lučićevo izdanje, Schw Schwandtnerovo, Šiš Šišićevo. Zav je sigla za Zavorovićevu parafrazu, Rat za Rattkayevu.

- paragraf 1: regem Salonis *tunc residentem*
 - R Luc Schw Šiš: tunc residentem
 - V L B: tunc rresidentem
 - Z: residentem
 - M C: tunc insidentem
 - A: commorantem tunc
- par. 1: castra non procul ab hostium castris posuerunt.
 - R A V L Luc Schw Šiš B Z Zav: non
 - M C: tam
- par. 1: Vrbem *moeror* inuasit
 - R A V L Luc Schw Šiš B: maeror
 - M C: miror
 - Z Zav: timor
- par. 3: ob persecutionem seuitiamque prioris *domini*
 - R A V L Luc Schw B Z Zav Šiš: domini
 - M C: ducis
- par. 4: transmisso magno *amne* Velia
 - R A V L Luc L Schw B Z Zav Šiš: amne
 - M C: agmine
- par. 7: per illos quippe presbyteri consecrati, erectę ecclesię, leges *rogatę*
 - R A V L Luc Schw B Z Rat Šiš: rogatę
 - M C: rogare

Tako genealogiju svjedoka RDCG – tzv. *stemma codicum* – možemo prikazati slikom 1 (v. prilog).

Slika 1: *Stemma codicum* RDCG

3 Predaja RDCG kao fenomen kulturne povijesti

Na koncu bih želio upozoriti i na kulturološku važnost marulićevskih prijepisa. Donekle je, naime, nepravedno smatrati te rukopise samo izvorima za uspostavu autorskog teksta, smatrati sve mijene do kojih je tijekom rukopisne predaje došlo tek svojevrsnim »šumom pri prijenosu« onog što je Marulić napisao.

Postojanje trinaest svjedoka predaje (uz indicije o daljnjim, danas izgubljenim, prijepisima), pri čemu nijedan nije autograf, rijetka je situacija u književnosti

hrvatskog latinizma; možda su toliko puta predajom posvjedočene još samo pojedine pjesme Jana Panonija. Množina svjedoka potiče nas da očistite pokušamo i *premjestiti* sa samog autora i uspostave njegova izvornog teksta – na pisare i čitaoce koji su u predaji sudjelovali. Svjedoci predaje tako postaju izvori i poticaji za razmišljanje o kulturnim sredinama u kojima su nastali i bili korišteni.

Nije loše eksplicirati polazišne pretpostavke, ma kako apstraktno i općenito zvučale.

Svaki je rukopis nekoga teksta trag potrebe pojedinca ili potražnje zajednice; na nama je da tu potrebu protumačimo. Svaki je rukopis, ujedno, trag putovanja teksta (to putovanje, dakako, dovršetkom rukopisa ne završava, nego tek počinje); na nama je da ta putovanja rekonstruiramo. Rukopis čuva i indicije o *kontekstu* u koji su prepisivači smještali tekst: povezuje li nešto tekstove okupljene u kodeksu? Što su u tekstu prepisivači i čitatelji isticali? Rukopis govori i kako su prepisivači i čitaoci reagirali na predložak, odnosno na sam tekst: koliko su ih i kako razumjeli? Koliko su se i kako prema predlošku i tekstu kritički odnosili? Koliko su im pažnje posvetili?

Ovakav maksimalistički program istraživanja svakako nadilazi našu prigodu; zato ću se ovdje ograničiti tek na nekoliko napomena sa svakog od naznačenih područja.

3.1 Širenje prijepisa RDCG

Iz današnje perspektive, čini se da su prijepisi RDCG postupno migrirali prema Italiji: od osam danas dostupnih, ondje se nalazi njih pet. Riječ je, svakako, o tome da je u Italiji kulturna baština na duži rok lakše preživljavala; o širenju RDCG na sjever (i sjeveroistok) danas posjedujemo tek naznake. Potvrda je privlačne sile Italije i putovanje Cindrova prijepisa, za koji znamo da se, zahvaljujući Ivanu Lučiću, iz Splita preselio u Rim (da bi ondje iz njega nastao Lučićev čistopis).

Jači interes za RDCG u Italiji postojao je – po svemu sudeći – u muranskom samostanu S. Michele, kamo su, pod zasad nepoznatim okolnostima, dospjela čak dva prijepisa (nismo, međutim, u stanju pouzdano reći je li M bio predložak za C ili obratno, ili su, pak, i M i C iz kodeksa Melchiorija di Oderzo prepisani neovisno jedan o drugome).²⁵

Bečki se pak prijepis (W) nalazi u kodeksu dubrovačke provenijencije. Mada je W kasan i za povijest teksta nebitan svjedok, njegovo nas porijeklo podsjeća da je stanovit interes za RDCG postojao i u Dubrovniku: možda je bilo konkretnog

²⁵ U kritičkom sam izdanju, jednostavnosti aparata radi, za svjedoka odabrao M, koji se, po rukopisu sudeći, doima nešto ranijim. Pedesetak razlika između M i C u velikoj se većini svodi na pravopisne inačice, prepisivačke lapsuse, ili nečitka mjesta (u M); točniji je sad jedan, sad drugi, ali sam C nema nijednog tekstološki relevantnog varijantnog čitanja.

povoda da Juraj Rattkay onaj adespotni primjerak RDCG pripiše upravo Ludoviku Crijeviću Tuberonu (koji je, ne zaboravimo, u svojoj povjesnici koristio i *Ljetopis popa Dukljanina* i *Salonitansku povijest* Tome Arhiđakona).

Rattkay, naime, atribuirajući RDCG Crijeviću Tuberonu, spominje i Nikolu (Miklósa) Istvánffyja (kraj Pečuha, 1538 – Vinica kraj Varaždina, 1615), koji je u vlastitoj povjesnici *Regni Hungariae historiae libri XXXIV*, izdanoj postumno, 1622, obilno crpio iz Tuberonova djela i koristio se njime »kao kosturom za vlastito izlaganje«. ²⁶ Odnedavna smo upozoreni da se Rattkay, pišući svoju banologiju, služio Istvánffyjevom knjižnicom, iz koje su rukopisi (a vjerojatno i dobar dio knjiga), po Istvánffyjevoj smrti, preko njegove kćeri Eve dospjeli u posjed obitelji Drašković; Juraj Rattkay bio je štićenik bana Ivana Draškovića (1550-1613), Evina supruga. ²⁷ Moguće je, dakle, da je Rattkay na prijepis RDCG naišao u Istvánffyjevoj knjižnici, među građom na neki način povezanom s Ludovikom Crijevićem Tuberonom.

Sve to sugerira da je interes za RDCG postojao – i da su prijepis, ili prijepisi RDCG kolali – osim među talijanskim i dalmatinskim, i među ugarskim povjesničarima, da je postojala »ugarska grana« predaje RDCG.

Ovu spekulaciju podržava i izjava Dinka Zavorovića, zapisana oko 1600 – u posvetnom pismu Faustu Vrančiću s početka *De rebus Dalmaticis libri octo* – o okolnostima u kojima je Zavorović naišao na Marulićevo djelo:

Cum aliquot abhinc annis mihi ab hac nostra Sicensi urbe praeter meam opinionem abesse meoque ab ea non exiguo incommodo exulare contigisset, ut huic intestino dolori medelam aliquam afferrem, variarum historiarum lectione operam nauare coepi; a qua magna ex parte sum ea molestia levatus quae solet eos exercere qui patriam deserere coguntur. Coeterum inter legendum plurima sese mihi obtulere quae ad hanc nostram Dalmatiae provinciam pertinebant, quae propterea hoc in otio ex temporum ordine in unum redigere atque de rebus Dalmaticis historiam contexere decrevi, itaque feci. Magnam vero lucem opemque meo huic attulit labori commentariolus qui de Dalmatiae regibus inscribitur, e Slovina a Marco Marulo in Latinam linguam conversus. ²⁸

²⁶ Ludovik Crijević Tuberon (Ludovicus Cervarius Tubero), *Commentarii de temporibus suis / Komentari o mojem vremenu*, prir. i prev. Vlado Rezar, Biblioteka Hrvatska povjesnica. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001, s. XLV.

²⁷ Željko V e g h, »Knjižnica plemićke obitelji Drašković«, *Kolo*, 3 (2007), Iva M a n d u š i ć, »O Nikoli Istvánffyju, Vinici, isusovcima i knjižnici«, *Biobibliographica*, 2003, 1, 91-102, osobito s. 95-96.

²⁸ Tekst prema Iva K u r e l a c, »Dinko Zavorović, Faust Vrančić i Toma Suričević u svjetlu epistolarne razmjene«, *Colloquia Maruliana* XVII, Split: Književni krug Split – Marulianum, centar za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkoga kruga, 2008, s. 73-89. (osobito s. s. 87; uz male izmjene u pravopisu i interpunkciji).

Kad sam pred nekoliko godina morao, mimo svoga očekivanja, izbivati iz ovog našega grada Šibenika, budući iz njega, na znatnu svoju štetu, prognan, počeo sam čitati različite povijesti, kako bih svome nutarnjem bolu pribavio kakav lijek; ovo mi je olakšalo velik dio tegoba koje tište svakoga tko je prisiljen napustiti domovinu. Međutim, pri čitanju sam naišao na mnogo štošta u vezi s ovom našom pokrajinom Dalmacijom; stoga sam sve to odlučio na miru, kronološkim redom, objediniti i složiti dalmatinsku povjesnicu, te sam tako i učinio. A mnogo je svjetla i pomoći mome radu donio onaj mali zapis pod naslovom O kraljevima Dalmacije, sa slavenskog jezika po Marku Maruliću preveden na latinski.

Zavorović govori ponešto neodređeno, no navedeni odlomak možemo tumačiti tako da je i na RDCG šibenski povjesničar naišao tijekom svoga progonstva iz Šibenika – da su i RDCG bila među »različitim povijestima« u kojima je tražio utjehu. Znamo da je četverogodišnje progonstvo 1585-1588. Zavorović proveo u Habsburškoj Carevini, kod svoga šurjaka Fausta Vrančića (1551-1617), habsburškoga dvorskog tajnika. Možda je, stoga, i Faust Vrančić povezan sa širenjem – čitanjem i prepisivanjem – RDCG u Ugarskoj.

3.2 Konteksti RDCG

Najstariji poznati prijepisi RDCG – Bertolottijev i ambrozijanski – uvrstavaju Marulićev prijevod *Hrvatske kronike* u prilično šareno društvo.

Tako se u zamašnom Bertolottijevu kodeksu RDCG nalazi uz prijepis kasnoantičke *Notitia dignitatum*, uz opise četvrti i gradskih vrata Rima, uz prijevod izlaganja Grgura Nazijanskog o sedam svjetskih čuda (autor je prijevoda Ciriaco d'Ancona), prijepor Epikteta s carem Hadrijanom, Život sv. Kazimira Zaharije Ferrerija, izvatke iz Stjepana Taurina iz Olomouca (s natpisima nađenim u Transilvaniji), tekst Andree Pasqualina o Bosancima ili Tribalima (iz 1520), tekst o otkriću Tulijina groba u Rimu (1482), opis smrti Tome Mora (na talijanskom), govore i pisma samoga Bertolottija, oporuke Lodovica Cortesea i Lucija Cupidija, raspravu o *ars memorativa*, izvatke iz Poggiova *De varietate fortunae*, povijest Engleske, bilješku o provali Etne 1537. (na talijanskom), paskvinadu protiv pape Pavla III. (1537), itd.

Prijepis iz Ambrozijane, pak, osim RDCG sadrži tekstove humanista Sperone Speronija degli Alvarotti (1500-1588), oporuke slavnih humanista (Bemba, Reginalda Polea, Petrarke), *ragionamento* bolonjskog književnika Fabija Albergatija (1538-1606), knjigu IV Poggiova *De varietate fortunae* (djelo koje susrećemo i u Bertolottijevu prijepisu!), sholije uz Teofrasta i Aristotela.²⁹

²⁹ Sadržaji oba rukopisa prema Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum: A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and Other Libraries*, London: Warburg Institute, 1963-1997.

Šarenilo konteksta u kojem zatječemo RDCG u skladu je s profilima Bertolottija i Pinellija: obojica su humanisti raznolikih interesa. Kasnije, međutim, RDCG nalazimo u homogenijim historiografskim zbirkama.³⁰

Cindrov prijepis sadrži samo povijesna djela, i to ona relevantna za povijest Dalmacije, naime:

- *Salonitanska povijest* Tome Arhiđakona;
- djelo Mihe Madijeva de Barbazanis;
- Kutejev *Pregledni zbir povijesti o podvizima splitskih građana*;
- *Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae (Podsjetnik o nadbiskupima salonitanske i splitske crkve)*;
- hrvatska verzija RDCG (u prijepisu Jerolima Kaletića);
- zbirka *Salonitanarum inscriptionum paginae sex (Šest stranica salonitanskih natpisa)*;
- život Skenderbegov, na talijanskom.

Zagrebački kodeks, pak, naslovljen *Miscellanea historiam Bosniae et Croatiae attinentia (Različiti spisi u vezi s poviješću Bosne i Hrvatske)*, sadrži, uz RDCG, sljedeće tekstove:

- *Historica memoria quomodo Turcae Bosniae regnum ceperunt (Historijski spomen o tome kako su Turci osvojili Bosansko Kraljevstvo)*.
- pismo kralja Stjepana Tomaševića iz Prištine, 1459;
- popis uglednijih obitelji Kraljevstva Bosne čija se rodoslovlja čuvaju u samostanu Sv. Duha u Fojnici;
- pismo kralja Tome Stjepana (sic) iz 1446;
- Kronika od 481. do 1463. s dodacima;
- izvadak iz djela Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio* (gl. 1-53, na latinskom).

Beogradski kodeks, pak, uz RDCG sadrži i latinsku redakciju *Ljetopisa popa Dukljanina*.

Ovakva je naglašeno historiografska kontekstualizacija posve u skladu s činjenicom da se RDCG u kasnijem razdoblju povezuje prvenstveno s povjesničarima: sa Zavorovićem, Istvánffyjem, Rattkayem, Lučićem, Gazarovićem.

³⁰ Nažalost, do roka za predaju ovog rada nismo uspjeli ustanoviti koji se još tekstovi nalaze u kodeksima iz muranskog samostana S. Michele (M i C).

3.3 Čitaoci i pisari RDCG

Kako su čitaoci i pisari reagirali na tekst s kojim su imali posla, danas možemo zaključivati ponajprije iz dvije skupine tragova: prvo, iz bilježaka i ispravaka koje su u rukopis unošene naknadno; drugo, iz (ispravljenih ili neispravljenih) grešaka i inačica u rukopisima. Mogli bismo zamisliti jedno sustavno istraživanje koje bi na korpusu prijepisa RDCG uspostavilo tipologiju bilježaka, grešaka i ispravaka, proučavajući i interpretirajući potom statističke odnose unutar tih kategorija; no ovdje ćemo se ograničiti na opća zapažanja i nekoliko više-manje proizvoljno odabranih primjera.

3.3.1 Marginalije i ispravke

Marulićev je prijevod RDCG najvjerojatnije uključivao i marginalne bilješke (svi Marulićevi autografi imaju marginalije, a i one u prvim izdanjima tiskanih djela zasigurno potječu iz Marulićevih tiskarima dostavljenih čistopisa), i to redne brojeve dalmatinsko-hrvatskih kraljeva i – u humanističkoj praksi uobičajeno – ponavljanje vlastitih imena spomenutih u tekstu. Takve marginalije donose rukopisni svjedoci R, Z, V i L; B podcrtava vlastita imena u tekstu. Podjelu na odlomke, možda trag izvorne autorove podjele, imaju R i Z; međutim, u ova se dva rukopisa ta podjela samo djelomično podudara (Z dosljednije počinje novi odlomak novim kraljem).

Rukopisi općenito sadrže malo ispravaka; osim gore spomenutih Lučićevih intervencija (usp. gore odjeljak 2), nismo našli tragova kolacije s nekim drugim prijepisom (što je poznat humanistički postupak u slučaju rukopisa antičkih autora). Ispravke koje sugeriraju provjeru nakon pisanja, dodavanje ispuštenih riječi, imaju R, A, L, C (samo dvije); precrtavanja unutar teksta – uklanjanja ditografija – imaju L, M (jednom), C.

Malo je i zapisanih čitalačkih komentara. Takvih marginalija uopće nemaju A, M, C; B, osim vlastitih imena, u tekstu podcrtava i mjesta koja su čitatelju bila zanimljiva (*iis praecipue infestus qui maritima Dalmatiae incolebant loca; ibique sedem regni posuit*); ima i dvije marginalne napomene – jedna govori o godini posvećenja pape Stjepana II,³¹ druga uz *in campo, qui Cliuna appellatur* dodaje *i. e. in Delminii ruinis*. Z na margini donosi dataciju početka pripovijedanja RDCG – *Anno D. 538* – te upozorava da je Konstancije sv. Ćiril.

Najobilnije i najraznovrsnije marginalne bilješke svakako ima V, koji je radni tekst Ivana Lučića: na marginama povjesničar datira događaje iz RDCG; uz *Salonis*

³¹ U fotokopiji kojom sam se služio marginalni zapis nije posve čitljiv, pa ga ne mogu prenijeti.

tunc residentem komentira *fabula*, dodajući obrazloženje zašto ovaj podatak ne smatra istinitim; višekratno uspoređuje Marulićev tekst s hrvatskim izvornikom, itd.³²

3.3.2 Lectiones variantes

O nastanku varijantnih čitanja u RDCG – odnosno, u *Ljetopisu popa Dukljana* općenito – dosad je najviše razmišljao Ferdo Šišić. Evo što on o tome piše:

Letopis je s vremenom a čestim prepisivanjem doživljavao različitih promena, ponajviše na taj način, što je u tekst ulazilo sve to više marginalnih glosa pa i drugih pripisa. Ovo glosiranje uostalom je opšte poznata pojava kod srednjevekovnih rukopisa i najbolje objašnjuje fakat, otkud one sada veće sada manje tekstualne razlike u Letopisu.

(F. Šišić, n. dj, s. 154)

Ovakvo razmišljanje, možda dostatno za povjesničarske interese, nipošto ne odražava punu filološku istinu. To se lijepo vidi na inačicama Marulićeva teksta. Dobar dio njih ne nastaje zbog glosiranja, već zbog *nerazumijevanja* onoga koji prepisuje: latinština pisara – pogotovo kad rade brzo, i bez naknadne provjere – nije na razini Marulićeve klasicizirajuće latinštine. Tada dolazi do pojednostavlivanja, do zamjene manje poznatoga poznatijim, do krivih podjela i čitanja koja su točna u domeni jedne riječi, ali besmislena u kontekstu sintagme ili rečenice. Primjere ovakvih postupaka pokazuje tablica 4.

Tablica 4: Odabir varijantnih čitanja RDCG: pisari u susretu s Marulićevim tekstem

- *par. 1* Per dies octo leuibus inter se procursionibus (leuibus inter sese cursitationibus L Luc Schw Šiš; leuibus inter se percussionibus A; leuibus inter se se cursitationibus V, *qui* inter se se *postea addidit*; leuiter inter se se procul stantibus B) decertarunt (decertant Z)
- *par. 2* Postquam in procinctu (precinctu R) stetero acies, manus (ac inter se manum Z) conserunt (conserentes A; conseruerunt B Zav; coniecerunt M C; construere Z, ut videtur)
- *ibidem* patris (fratris V L Luc Schw Šiš; gratis M) loco regnare coepit
- *par. 4* et regnante adhuc patre (ac regnante adhuc patre Z; et Reganti adhuc Patri B; et regnandi adhuc graue M; et regnandi adhuc opere C)
- *par. 6* abstinuit a fidelium infestatione atque in omnes pariter equo (aequo pariter R; penitus aequo A; pariter amico Z; partes aequo Rat) animo fuit.

³² Lučićevi marginalni komentari o Marulićevu tekstu, zasigurno interesantni, nisu bili čitljivi na fotokopiji kojom smo se morali služiti (fotografije nije bilo moguće dobiti); budućem će se Lučićevu biografu proučavanje ovih bilježaka zacijelo isplatiti.

- philosophięque doctrinis (philosophię doctrinis Z; Philosophię documentis *corr. ex* doctrinis V; philosophię documentis L Luc Schw Šiš B Rat; publicisque doctrinis A) apprime eruditus.
- *par. 7* gratanter (grauiter M; gratuiter C; gratulantes B) est susceptus (susceptus est V L Luc Schw Šiš)
- *par. 8* Hunc (quem Rat) infantem licet et in cunis (incunabulis Z, sinus M C) adhuc iacentem
- *par. 18* Nemo enim illum anteire aut animi uiriumque robore aut pedum pernitate (uelocitate R) poterat.
- forte odorisequam (ad oris equam M) domini canem
- *par. 21* in demortui locum (in mortui locum Z; in demortui loco V L Luc Schw Šiš; inde mortui loco B) suffectus
- *par. 23* in Zuonimerum (Zuonimirum M C) quoque compulit sequire; quem (R Z; sequire V L Luc Schw; sequire; qui A M C; seuerique B)
- *par. 24* regnum in partes secessisset (secessisset *corr. ex* successisset L; successisset A; successisset V B; scississet M C)
- nihil de sententia dimittens (V *legi non potest*, diminuens A M C)

3.4 Prvi plodovi vrednovanja prijepisa

Zaključimo posve kratko. Dok smo ovako pokušavali vrednovati postojeće prijepise RDCG, nametnule su nam se jedna tekstološka i jedna kulturološka prosudba. Tekstološki, među sačuvanim svjedocima predaje nema jednog »najboljeg« rukopisa; i onaj najstariji i vremenski najbliži Marulićevu autografu (to je vjerojatno R) često mijenja, »normalizira« i krivo čita izraze svog predloška; s druge strane, čak i Ivan Lučić, mada je RDCG podvrgnuo historiografskoj kritici i uspoređivao tekst s hrvatskim izvornikom, mada je – prema vlastitoj bilješci – imao dva prijepisa RDCG, koja je gdje gdje i kolacionirao – nije filološki radio na Marulićevu tekstu. Kulturološki, pak, nijedan od kasnijih čitatelja i prepisivača – čak ni Lučić – nije tekstu RDCG mogao donijeti jezičnu (ili filološku) kompetenciju ravnu Marulićevoj.

BIBLIOGRAFIJA

- Ludovik Crijević Tuberon (Ludovicus Cervarius Tubero), *Commentarii de temporibus suis / Komentari o mojem vremenu*, prir. i prev. Vlado Rezar, Biblioteka Hrvatska povjesnica. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.
- L[ovorka] Čo[ralić], »Gazarović, Aleksandar«, *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 4: E-Gm, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1998.
- Dizionario biografico degli Italiani*, IX, 1967, 618-619.

- Arsen Duplančić, »Tragom Carrarinih bilježaka o Maruliću«, *Colloquia Maruliana* III, Split: Književni krug, 1995, str. 139-155.
- Branimir Glavičić, »Je li Marulić izostavio epizodu s Palušom?«, *Colloquia Maruliana* VI, Split: Književni krug, 1997, s. 87-91.
- Marcella Grendler, »A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601)«, *Renaissance Quarterly*, sv. 33, br. 3 (jesen, 1980), s. 386-416.
- Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1991-2000.
- Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum: A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and Other Libraries*, London: Warburg Institute, 1963-1997.
- Iva Kurelac, *Dinko Zavorović: Šibenski humanist i povjesničar*, Šibenik: Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, 2008.
- Iva Kurelac, »Dinko Zavorović, Faust Vrančić i Toma Suričević u svjetlu epistolarnih razmjena«, *Colloquia Maruliana* XVII, Split: Književni krug Split – *Marulianum*, 2008, s. 73-89.
- Miroslav Kurelac, »Nepoznati rukopis 'Ljetopisa Popa Dukljanina'«, *Historijski zbornik*, 21-22 (1968-69), 562.
- Miroslav Kurelac, »Lučićev autograf djela 'De Regno Dalmatiae et Croatiae' u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi«, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 1969, 6, s. 155-168.
- Miroslav Kurelac, »An unknown manuscript of the Annals of Presbyter Dukljanin«, *Bulletin scientifique*, Section B, 1970, 6, s. 113-114.
- Ivan Lučić, *Ioannis Lucii De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelædami: Apud Ioannem Blaeu, 1668.
- Iva Mandušić, »O Nikoli Istvánffyju, Vinici, isusovcima i knjižnici«, *Biobibliographica*, 2003, 1, 91-102.
- Giovanni Benedetto Mittarelli, *Bibliotheca codicum manuscriptorum monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Murianum*, Venetiis 1779.
- Hrvoje Morović, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, Zagreb 1971.
- Rattkay, Juraj (Georgius), *Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatie, Croatiae & Sclavoniae: inchoata ab origine sua & usque ad praesentem annum M. DC. LII. deducta* (pretisak), Biblioteka Hrvatska povjesnica, knj. 3. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2000.
- Joannes Georgius Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Vindobonae 1746-1748.
- Ferdo Šišić (ur.), Mauro Orbini, Marko Marulić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd 1928.
- Giuseppe Valentinelli, *Specimen bibliographicum de Dalmatia et Argo Labeatium*, Venetiis 1842.
- Željko Vegh, »Knjižnica plemićke obitelji Drašković«, *Kolo*, 3 (2007).

*Neven Jovanović*MANUSCRIPTS OF THE *REGUM DELMATIÆ ATQUE CROATIÆ GESTA*

In 1510 Marko Marulić (Split, 1450-1524) translated from Croatian into Latin a short text, the so-called Croatian Chronicle. The text was in itself a translation from Latin, containing an excerpt from the medieval *Chronicle of the Priest of Doclea*, which Marulić and his friends obviously did not know, because Marulić explained in the preface that he wanted »not only speakers of our local language, but also those who know Latin« to read the text. Marulić gave his Latin version the title *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta* (RDCG, *The Deeds of the Dalmatian and the Croatian Kings*). Endorsed by the name of its illustrious translator, for over 150 years – until 1688, when Ivan Lučić (Ioannes Lucius, Giovanni Lucio) published his *De regno Croatiae et Dalmatiae libri sex* – RDCG remained an authoritative narrative source for the earliest history of Croatia. The popularity of RDCG is attested to by the number of manuscripts still extant: there are nine of them (with a fragmentary tenth). However, to this day the MSs have not been completely described, examined, or collated. This paper, a by-product of editing RDCG for the *Marci Maruli Opera Omnia*, lists all the available MSs, editions, and paraphrases, proposes a *stemma codicum*, and makes some suggestions for a cultural history of RDCG manuscripts.

The ten MS copies of RDCG are as follows:

- Codex Recanati** (R) Venice, Biblioteca Giustiniani Recanati, Class. VI 865, Cod. XII. Miscellanea written by Gian Giacomo Bertolotti of Parma (1460 – after 1530).
- Codex Ambrosianus** (A) Milan, Biblioteca Ambrosiana, S. 98 sup., fondo Gian Vincenzo Pinelli, misc. saeculi XVI.
- Codex Vaticanus** (V) Vatican, Bibliotheca apostolica Vaticana (Codex MS Slavonicus) Vat. lat. 7019. Written by Petar Cindro from Split (around 1600). Annotated and supplemented by Ivan Lučić, who worked on the MS in January of 1638.
- Codex Vaticanus secundus** (L) Vatican, Bibliotheca apostolica Vaticana, Vat. lat. 6958. misc. XVII. Written before 1666, by Ivan Lučić and his scribes, as a final copy for publication in the *Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi*, a companion volume to the *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Frankfurt, apud Joannem Blaeu, 1666).
- Codex Belgradensis** (B) Beograd, Narodna Biblioteka Srbije, R 570, written about 1648-1649.
- Codex Iadertinus** (I) Zadar, Znanstvena knjižnica, 15820/Ms. 377 cart. misc. XVII. Written by Aleksandar Gazarović, copied from the edition of Lučić.
- Codex Zagrabienensis** (Z) Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3254; 18th c.
- Codex Marcianus** (M) Venice, Biblioteca Marciana, Cod. It XI. 246 (6806) – fasc. 36, Bibliotheca codicum manuseriptorum Monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Muranum.
- Codex Camaldolensis** (C) Camaldoli, Archivio del Sacro Eremo, 1116. cart. misc. saeculi XVIII; another MS from the S. Michele di Murano monastery.

Codex Vindobonensis (W) cod. Ser. n. 4498, 219 ff. Second half of 18th c. Copies just the dedicatory letter by Marko Marulić to Dmine Papalić, from the *Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi*.

There are also two paraphrases of the RDCG: it was included in the *De rebus Dalmaticis libri octo* by Dinko Zavorović of Šibenik (1540-1608), and *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae...* (1652) by Juraj Rattkay (1612-1666).

In all, thirteen witnesses to the RDCG text are relevant: eight MSs, three editions, the paraphrases of Zavorović and Rattkay. For the 4500 words of RDCG there are some 1300 variations, with about 3000 variant readings. There seem to be two families: one which leaves out the so-called Paluša episode (a story of Tecomilus, who accidentally kills a hunting dog of his master Udislavus), comprising MSs V, L (and Lučić's edition), and B (which supplies the episode from another source, and is closely related to Zavorović's and Rattkay's paraphrases); the Paluša episode is transmitted in the other family, comprising R, A, M, C, Z.

Thirteen witnesses of the RDCG textual tradition present not only an editorial challenge, but also a historical fact which requires interpretation. The focus here shifts from the author himself to all scribes, readers, and communities interested in the survival of the text. What needs were met by the copying of RDCG? By which routes did the text travel and propagate? How did scribes and readers react to the text, how important was it for them?

Modern locations of the RDCG manuscripts suggest that the text spread from Dalmatia to Italy (in this story the Murano monastery of S. Michele seems to be an especially important place). But we cannot yet with any certainty reconstruct the transmission of the RDCG text to Dubrovnik – where RDCG was used by Marulić's slightly younger contemporary, the historian Ludovik Crijević Tuberon (1458-1527) – and, from that point, to the north. A link between Crijević Tuberon and Juraj Rattkay could be the Hungarian historian Nikola (Miklós) Istvánffy (1538-1615), who knew and used the historical work of Crijević; Rattkay, who had access to Istvánffy's rich library, could have found there some MS of the RDCG. Zavorović also testifies to finding a manuscript of the text somewhere in the Habsburg lands, during his exile from Šibenik (1585-1588).

The Italian MSs place RDCG strongly in the context of Renaissance Humanism, in the miscellanies of people (Bertolotti and Pinelli) interested in all kinds of knowledge. Later, however, RDCG is encountered in more specialized historiographical collections (cf. codices V, Z, and B).

On the other hand, MSs of RDCG do not show much trace of careful use or study: scribes and readers have added relatively few marginal notes, comments, and corrections. The only exception here is Ivan Lučić, whose annotations in V (not all of which ended up as notes in the *Rerum Dalmaticarum scriptores* 1688 edition) suggest a vigorous engagement with Marulić's text. But even Lučić, who used at least two MSs and compared the text with its Croatian original, was not much interested in philology or in language; as many before and after him, he read RDCG primarily as a historian.

UDK: 821.124(497.5) Marulić. M.–97

REGVM DELMATIĘ ATQVE CROATIĘ GESTA
A MARCO MARVLO SPALETENSI PATRITIO
LATINITATE DONATA

Edidit Neven Jovanović

